

УДК 101.2 (340.12)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.49.13>

КОНЦЕПТ «ПРАВОСУДДЯ» У СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ВИМІРІ

Павло Пенязь

Запорізький національний університет,
факультет соціології та управління,
кафедра соціальної філософії та управління
вул. Жуковського, 66, 69600, м. Запоріжжя, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-5148-3813>

Філософське осмислення концепту правосуддя – складна, методологічно зумовлена проблема. Її вирішення полягає у тому, щоб обрати методологічний соціально-філософський інструментарій, здатний розкрити істотні характеристики правосуддя як явища філософського виміру.

Метою статті є узагальнення наукових підходів щодо визначення концепту «правосуддя» у соціально-філософському вимірі на підставі теоретичних аргументацій відомих учених, розкриття смислів правосуддя та пошук його адекватної дефініції.

Так як «правосуддя» – поняття, що активно використовується не тільки юриспруденцією, а й іншими науками про суспільство, а також філософією, необхідно знайти таку його дефініцію, яка «працювала» б у максимально широкому, міждисциплінарному науковому контексті. Таке визначення має задовольняти наступним умовам: бути реальним; включати у свій обсяг все історичне та культурно-цивілізаційне різноманіття форм правосуддя; його зміст має правильно охоплювати сутність правосуддя як явища та дозволяти відрізнити правосуддя від феноменів, що «маскуються» під нього, тобто його формальних імітацій, що не відповідають сутнісним критеріям.

У ході дослідження було узагальнено наукові підходи щодо визначення концепту «правосуддя» у соціально-філософському вимірі, розкрито смисли правосуддя та надано власне бачення визначенню «правосуддя». *Правосуддя* – вид громадської дії, що полягає у вирішенні суперечок відповідно до *принципу справедливості* шляхом прийняття *порядку*, який має обов’язкову силу.

У зв’язку з цим, у майбутніх науково-теоретичних розвідках матиме місце розвиток таких філософських напрямків як: аксіологія правосуддя, гносеологія правосуддя, судова гносеологія, герменевтика правосуддя, онтологія правосуддя, логіка правосуддя, що надасть не тільки теоретичного розвитку, а й практичного застосування знання, яке приносить користь суспільству.

Ключові слова: правосуддя, принцип справедливості, судова влада, порядок, антрополого-правова та філософсько-правова проблематика.

Вступ. Концептуалізація наукового поняття є один із найважливіших інструментів пізнання дійсності, що допомагає досліднику структурувати вже наявне знання та прокласти шляхи до удосконалення знань. Для того, щоб ефективно виконувати свою функцію, поняття має бути насамперед точним. Якщо точність природничих наукових понять досягається за рахунок їх математизації, виразу у вигляді формул, то для суспільних наук, що мають справу з найскладнішою і високоорганізованою матерією – людським соціумом, шлях до суворої формалізації закритий, тож, більш уважно і вдумливо слід підходити до побудови понятійного апарату соціальних наук.

Поняття «правосуддя» відіграє значну роль як у юридичному дискурсі, так й у науковій і філософській рефлексії правової і політичної сфери суспільного буття загалом. Тому пошук його адекватної дефініції є важливим завданням не тільки для юридичної, але і для соціально-філософської науки.

Філософія правосуддя, яка ґрунтується на такому розумінні філософії правосуддя, сприяє розкриттю смислів правосуддя, які інакше могли б і не розкриватися. Так, правосуддя, наприклад, може поставати, обґрунтовуватися чи раціоналізуватися, як гра, комунікація, юридизація буття, тощо, а також конструювання, наприклад, іншої реальності, вимірів за допомогою образів із середовища правосуддя (вислови, на кшталт «а судді хто?»). Такі смисли можуть відображатися у метафорах, які, в свою чергу, сприятимуть як розумінню, так і конструюванню дійсності, зокрема і правової (наприклад, у нашому дослідженні – справедливість є метафорою правосуддя) [2].

Визначення правосуддя, що використовуються в сучасній науковій та навчальній юридичній літературі, здебільшого носять суто технічний характер. Вони цілком релевантні лише у деяких спеціальних контекстах – передусім, у юридичній практиці, і навіть у галузевих юридичних дисциплінах. Для вирішення дослідних завдань, що вимагають вищого рівня абстрагування, вони непридатні. Так як «правосуддя» – поняття, що активно використовується не тільки юриспруденцією, а й іншими науками про суспільство, а також філософією, необхідно знайти таку його дефініцію, яка «працювала» б у максимально широкому, міждисциплінарному науковому контексті. Таке визначення має задовольняти наступним умовам: бути реальним; включати у свій обсяг все історичне та культурно-цивілізаційне різноманіття форм правосуддя; його зміст має правильно охоплювати сутність правосуддя як явища та дозволяти відрізнити правосуддя від феноменів, що «маскуються» під нього, тобто його формальних імітацій, що не відповідають сутнісним критеріям.

Європейські словники через омонімію здебільшого «правосуддя» і «справедливості» не виділяють як окремі ці поняття. Так, у Британській енциклопедії є стаття [7], тобто «Справедливість», за нею йдуть галузеві статті – «кримінальна», «відновлююча» юстиція та інші, але немає загальної статті про правосуддя як відокремлене від філософської категорії «справедливість» поняття. Тільки онлайн – словник Мерріам – Вебстер дає таке визначення: «правосуддя – здійснення справедливості, особливо шляхом неупередженого врегулювання несумісних домагань і розподілу заслужених заохочень і покарань» [8].

Теоретичні дослідження концепту «правосуддя» у історико-філософському дискурсі. Перші філософські ідеї про правосуддя, які розкривають його сутність крізь призму понять «правосудність» та «неправосудність» знайшли свій відбиток у роботах Платона і Аристотеля. У поглядах філософів простежується думка про те, що феномен правосуддя має вагому соціальну цінність. Саме в епоху Античності були вироблені основні керівні ідеї та визначено сутнісні ознаки, такі як: принцип справедливості, професійне здійснення правосуддя, неупереджене виконання боргу.

У роботах філософів середньовічного періоду (А. Августин, Ф. Аквінський, та ін) підкреслювався божественний характер судової влади. Філософи епохи Відродження (Ф. Бекон, Н. Макіавеллі, Т. Мор та ін) займалися пошуком ідеальної моделі судової системи, прагнули розкрити ідею справедливості в тому сенсі, що закладалося до неї у певний історичний момент. Філософами Нового часу (Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Л.Монтеск'є, Б. Спіноза та ін.) була сформульована концепція поділу влади, яка прийшла на зміну теорії божественного права.

Французький філософ Шарль Луї Монтескє, який вперше виділив три гілки влади – законодавчу, судову та виконавчу, наголошував що суд здійснює *тільки функцію правосуддя*. А відносини між різними ланками судової системи будуються виключно на принципі незалежності та підкорення лише закону [4].

Велику увагу реалізації ідеї правосуддя в новій Франції приділяє Ж.-П. Марат у своєму «Проекті Декларації прав людини і громадянина з наступним планом справедливої,

мудрої і вільної конституції». Він наголошує на значущості таких особистих і професійних якостей судді, як освіченість, професіоналізм, неупередженість, непідкупність: «Навіть наймудріші закони були б марними, якби обвинувачений або відповідач вимушені були побоюватися нецтва, упередженості або продажності суддів... Витончені обов'язки суддів вимагають наявності гострого розуму, мудрості, бездоганної чесності» [5].

З представників німецької класичної філософії найчіткіше визначення правосуддю дав І. Кант: «поодинокий акт громадської справедливості, що здійснюваний державною посадовою особою (суддею чи судом) щодо підданого, тобто особи, що належить до народу... причому мета цього акту – присудити (надати) йому своє [9].

У своїй головній філософській праці М. Фуко «Наглядати та карати. Народження в'язниці» [6], розглядає проблему відносин правосуддя, як основної форми реалізації судової влади, до тіла та душі. Історичними прикладами страти, описаними у творі М. Фуко, підтверджуються, що у період середньовіччя ключовим об'єктом правосуддя виступало тіло підсудного, яке зазнавало тортур і мук. У рамках подальшого розвитку судової влади поступово відбувається зниження фізичного на тіло. Громадське місце реалізації покарання змінюється залом судового засідання. Самого факту засудження винного вже достатньо для того, щоб відзначити його з орієнтовної сторони. Страта розглядається як додаткове приниження, якого тепер судова влада уникає та покладає його на інших.

Ступінь дослідження питання у вітчизняному науковому колі. Сучасні українські науковці розглядають концепт правосуддя у наступних положеннях. С. П. Погребняк, розглядаючи справедливість як юридичну категорію, підкреслює: складова європейської правової традиції – визнання нерозривного зв'язку права і справедливості, а також судочинства і справедливості. Додержання вимог справедливості в здійсненні судочинства характеризує його як правосуддя. Здійснення правосуддя – одна з необхідних процедур, яка уможливіє поєднання права зі справедливістю... В. С. Смородинський пропонує історичний огляд теоретичних проблем, спираючись на історичні документи, наукові праці мислителів різних часів і цивілізацій – від Стародавнього Єгипту до ХХ століття, – вчений-юрист простежив виникнення, становлення й розвиток ідеї правосуддя у складі єдиної комплексної доктрини судової влади, визначив основні принципи та функції цього суспільно значущого виду людської діяльності... Ю. П. застосовує соціо нормативну етнографію як методологію вчення про правову традицію, визначає особливості вітчизняної української традиції в судовій системі, а також аналізує національну правову традицію та проблеми імплементації практики Європейського суду з прав людини. Зокрема, вчений викладає власний підхід до інтерпретації категорії правового, запропонувавши методологічне положення про те, що правову традицію методами антропологічної науки можна досліджувати на межі антрополого-правової та філософсько-правової проблематики. С. П. Рабінович розглядає конституційне правосуддя як зміст однієї з основних форм юридичної діяльності – судочинства, що може здійснюватись із використанням відмінних у світоглядно-методологічному, теоретичному й прикладному аспектах концептуальних підходів [2].

В. С. Бігун у своїй науковій праці досліджував філософсько-правову антропологію правосуддя. Він зазначав, що у межах *аксіології правосуддя* доцільно осмислювати, наприклад, ціннісні засади ухвалення рішень; світоглядні цінності учасників судового процесу. У межах *гносеології правосуддя* наприклад, судовий процес як спосіб пізнання права; пізнавальна діяльність суду; а в межах *судової гносеології* – більш детальні проблеми пізнання в судовій чи суміжній діяльності. *Герменевтика правосуддя* осмислюватиме, наприклад, смисли правосуддя, питання та підходи в судовій інтерпретації, засади способів тлумачення. *Онтологія правосуддя* сприятиме осмисленню, наприклад, правосуддя як

специфічного правового буття. У межах логіки правосуддя чи судової логіки осмислюватимуться різноманітні проблеми судової аргументації, тощо [1].

Зміст самого поняття «справедливість» – обумовлено певною культурною традицією, і якщо для європейської правосвідомості, що має витoki в античній правовій традиції (характерно, що як у давньогрецькій мові, так і в латині «справедливість» і «правосуддя» взагалі лексично не різняться, позначаючи одним словом – грецька δικαιοσύνη, лат., *justicia*, ця омонімія зберігається і в більшості романських і німецьких мов), найбільш емкісним виразом справедливості є формула «кожному своє», то інші цивілізації можуть будувати власні концепції справедливості на інших підставах. Такою підставою може бути і соціальна чи навіть космічна гармонія, причому китайсько-конфуціанська цивілізація в цьому не унікальна, більшість соціумів, що будуються на общинних засадах, розуміють справедливість саме так [7]. Тому доцільно визначати правосудне рішення не просто як «справедливе», а як «прийняте відповідно до принципу справедливості», завжди маючи на увазі, що справедливість як універсальний принцип може мати різні цивілізаційно-історичні прояви.

Іншим атрибутом рішення, прийнятого внаслідок здійснення кожного окремого акта правосуддя, є його *обов'язкова сила*. Якщо виконання рішення суду не гарантовано, то порушене право може виявитися не відновленим, а отже, мета правосуддя – не є досягнута. Тому органи правосуддя повинні мати владний ресурс для примусового проведення своїх постанов, якщо потрібно. Вище ми визначили «владну діяльність» як одне з можливих споріднених понять для «правосуддя». Ознака обов'язкової сили рішень є імпліцитною вказівкою на владний характер правосуддя. Ця ж ознака опосередковано містить і вказану деякими авторами вказівку на те, що правосуддя здійснюється спеціально уповноваженими органами – наявність «обов'язкової сили рішень» еквівалентно «спеціальним повноваженням».

З етимологічного аналізу терміну, що розглядається, випливає, що він складається з двох слів: «право» і «суддя», що також означає судити по праву, тобто за справедливістю. У зв'язку з наведеним, важко не погодитися з думкою, що правосуддя в його справжньому значенні має місце тоді, коли суд правильно з'ясував усі істотні для цієї справи обставини та безпомилково застосував закон, ухваливши на цій основі справедливе рішення.

Правосуддя, яке не пов'язане законом, яке не відповідає вимогам права, взагалі немислимо. Правосуддя – суд з права, справедливості. Але сам закон має відповідати вимогам моральності, яке застосування судом має суперечити моральним нормам. Формальне застосування закону всупереч вимогам справедливості перекручує саму ідею правосуддя.

Теоретик Б. Малишев формулює, що правосуддя пов'язане із категорією «мета», а судочинство – з результатом, мета належить до сфери ідеального, а результат – до сфери реального. Звідси мета є ідеалом, що ґрунтується на певних ціннісних дезидератах щодо діяльності суду із розгляду спорів, а результат є конкретним підсумком діяльності суду, який може відповідати меті або ж і ні. Позаяк, мета входить до сфери належного, а результат – до сфери сущого, то в цьому ракурсі правосуддя є належним, а судочинство є сущим [3, с. 49].

Підсумовуючи перелічені ознаки, можемо надати таке соціально-філософське визначення: *Правосуддя* – вид громадської дії, що полягає у вирішенні суперечок відповідно до *принципу справедливості* шляхом прийняття *порядку*, який має обов'язкову силу.

Чому саме вид громадської дії, а не суспільної, або громадянської, аргументуємо. Не суспільний, тому що не стосується сукупності відносин; не громадянський, тому що бути громадянином – це проявляти свої почуття патріотизму. А громадський (від громада) вид дії тому, що ця діяльність, яку здійснюють деякі люди, припускаючи, що вона приносить

користь суспільству та *порядок*, який має обов'язкову силу, теж за рішенням певної громади.

«Правосуддю» протистоїть поняття «неправосуддя». Неправосуддя має місце, наприклад у тих випадках, коли в акті уповноваженого органу присутні формальні ознаки правосуддя, але прийняте в результаті рішення не відповідає принципу справедливості, тобто не володіє основною атрибутивною властивістю правосуддя.

Висновки. Тож, у ході дослідження було узагальнено наукові підходи щодо визначення концепту «правосуддя» у соціально-філософському вимірі на підставі теоретичних аргументацій відомих учених, розкрито смисли правосуддя та надано власне бачення визначенню «правосуддя». Таким чином, діапазон уявлень щодо «правосуддя» досить широкий. Однак лише філософський аналіз дозволяє виявити сутність цього феномена, дати його комплексний універсальний розгляд у єдності з іншими феноменами суспільного буття. У зв'язку з цим, у майбутніх науково-теоретичних розвідках матиме місце розвиток таких філософських напрямків як: аксіологія правосуддя, гносеологія правосуддя, судова гносеологія, герменевтика правосуддя, онтологія правосуддя, логіка правосуддя, що надасть не тільки теоретичного розвитку, а й практичного застосування знання, яке приносить користь суспільству.

Список використаної літератури

1. Бігун В. С. *Філософія правосуддя: ідея та здійснення* : монографія / В. С. Бігун. Київ., 2011. 303 с. С. 35, URL: <https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/Bihun%202011%20Philosophy%20of%20Justice%201%20ed%20.pdf> (дата звернення 17.05.23).
2. *Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія* / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стівба / (Відп. ред. В. С. Бігун). Київ., 2009. 316 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Bihun_Viacheslav/Pravosuddia_filosofske_ta_teoretychne_osmyslennia.pdf?PHPSESSID=enual1a3n8m41hs3csve0c50p76 (дата звернення 17.05.23).
3. Малишев Б. Судова правотворчість як засіб досягнення мети правосуддя. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1 (5). С. 47–62.
4. Місце й роль судової влади URL: <http://mego.info/місце-й-роль-судової-влади> (дата звернення 17.05.23).
5. Смородинський В. С. Концепт правосуддя в західній філософсько-правовій думці, *Філософія права і загальна теорія права* ; № 2 (2012) <http://phtl.nlu.edu.ua/issue/view/11006> (дата звернення 17.05.23).
6. Фуко, Мішель, *Наглядаючі й карати. Народження в'язниці*, Вид.: Клубук, 2020, 452 с.
7. Encyclopædia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/search?query=%C2%B7%09Justice+> (accessed May 15, 2023).
8. Dictionary by Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/justice> (accessed May 15, 2023).
9. Kant, Immanuel, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Felix Meiner Verlag Hamburg, URL: https://www.bard.edu/library/pdfs/archives/Kant-Grundlegung_zur_Metaphysik_der_Sitten.pdf (accessed May 15, 2023).

THE CONCEPT OF “JUSTICE” IN THE SOCIO-PHILOSOPHICAL DIMENSION**Pavlo Penyaz***Zaporizhzhia National University,**Faculty of Sociology and Management, Department of Social Philosophy and Management**Zhukovsky str., 66, 69600, Zaporizhzhia, Ukraine**<https://orcid.org/0000-0001-5148-3813>*

Philosophical understanding of the concept of justice is a complex, methodologically conditioned problem. Its solution is to choose a methodological socio-philosophical toolkit capable of revealing the essential characteristics of justice as a phenomenon of a philosophical dimension.

The purpose of the article is to generalize scientific approaches to the definition of the concept of "justice" in the socio-philosophical dimension based on the theoretical arguments of well-known scientists, to reveal the meaning of justice and to find its adequate definition.

Since "justice" is a concept that is actively used not only by jurisprudence, but also by other social sciences, as well as by philosophy, it is necessary to find such a definition that would "work" in the widest possible, interdisciplinary scientific context. Such a definition must satisfy the following conditions: be real; to include in its scope all historical and cultural and civilizational diversity of forms of justice; its content should correctly cover the essence of justice as a phenomenon and allow distinguishing justice from phenomena that are "disguised" as it, that is, its formal imitations that do not meet the essential criteria.

In the course of the study, scientific approaches to the definition of the concept of "justice" in the socio-philosophical dimension were summarized, the meanings of justice were revealed, and the definition of "justice" was given its own vision. Justice is a type of public action that consists in resolving disputes in accordance with the principle of justice by adopting an order that has binding force

In this regard, in the future scientific and theoretical investigations, the development of such philosophical directions as: axiology of justice, epistemology of justice, judicial epistemology, hermeneutics of justice, ontology of justice, logic of justice will take place, which will provide not only theoretical development, but also practical application knowledge that benefits society.

Key words: justice, the principle of justice, the judicial power, order, anthropological-legal and philosophical-legal issues.